

AZƏRBAYCANIN POSTKONFLİKT ƏRAZİLƏRİNDƏ TURİZM SƏNAYESİNİN RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ TÜRKİYƏ MODELİNİN TƏTBİQİ PERSPEKTİVLƏRİ

ŞƏFA ƏLİYEV

Sumqayıt Dövlət Universitetinin professoru,
iqtisad elmləri doktoru,
UNEC Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar
Mərkəzinin rəhbəri

E-mail: shafa.aliyev@sdu.edu.az

ORCID-ID: <http://orcid.org/0000-0002-4997-7563>

E-mail: garabagh.iam@unec.edu.az

NİHAD HÜSEYNOV

Sumqayıt Dövlət Universitetinin
"Biznesin təşkili və idarə edilməsi"
kafedrasının doktorantı

E-mail: nihadhuseyn@mail.ru

Qeyd edək ki, turizm ən bəsit şəkildə insanların gəzmək, dincəlmək və fərqli yerlər görmək məqsədilə etdikləri səyahət fəaliyyəti olub, dövlətlərin də bu səbəbə görə səyahət etmək istəyənləri ölkələrinə cəlb etmək məqsədilə yaratdığı iqtisadi, sosial və texniki fəaliyyətlərin cəmi kimi baxılır. Turizm əsasən 19-cu əsrin sonlarından formalaşmış, 20-ci əsrin ikinci yarısından başlayaraq insanların yüksələn rifah səviyyəsi və adambaşına düşən gəlirin artması ilə əlaqədar olaraq boş vaxtlarını uzaq məsafələrə edilən səfərlərlə dəyərləndirməsi xüsusiyyətini özündə ehtiva etmişdir. Dünya səviyyəsində inkişaf etməkdə olan və az inkişaf etmiş ölkələrdə sənaye və ixracat sahələrində investisiya və maliyyə çətinlikləri çəkmə biləcəkləri üçün turizm vacib bir maliyyə qaynağı olaraq ön plana çıxmaqdadır.

Ölkəmizdə də turizm sənayesinin rolu son on il ərzində əhəmiyyətli səviyyədə artmışdır. Ölkə Prezidenti İlham Əliyev bildirmişdir ki, sənaye istehsalına gəldikdə, həm ümumi sənaye istehsalımız 5 faizdən çox artıb, həm də qeyri-neft sənayemiz 20 faizə yaxın artıb. Bununla əlaqədar qeyd edə bilərik ki, turizm və digər qeyri-neftqaz sektoru sahələri yüksək artım tempi göstərməkdədir. Bu isə neftdən iqtisadi asılılığın azaldığını, real iqtisadi artımın ifadəsidir. Xüsusilə, yeni yaradılmış Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında investisiya proqramlarının tam icra olunması, Böyük Qayıdışla bağlı tədbirlərin və layihələrin həyata keçirilməsi üçün bu vaxta qədər 10 milyard manatdan çox vəsaitin ayrılması amilini nəzərə alsaq, yaxın perspektivdə iqtisadiyyatımızın şaxələndirilməsində yeni imkanlar formalaşacaqdır.

Qeyd edək ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən turist firmalarının əksəriyyəti uzaq ölkələrin turizm

bazarını öyrənir. Həmin firmalar dünya turizmi üçün əhəmiyyətli olan marşrutlar təklif edirlər. Turizm biznesinin imkanları turizmin yalnız ekskursiya növü ilə kifayətlənmir. Firmalar öz fəaliyyətini genişləndirmək üçün başqa növ turlardan da istifadə edə bilərlər. Bu da ilk növbədə turist firmalarına turist xidmətlərindən istifadə edənlərin çox bir hissəsinin tələbatının ödənilməsi imkanı verir. Turizmin hər bir forması turistlərin özünəməxsus tələbatı ilə xarakterizə olunur və müvafiq xidmət kompleksi kimi nəzərdə tutur. Turizm istehsalat xidmət prosesində bir sıra növlərə və növ müxtəlifliyinə ayrılır: 1) Turizmin formaları; 2) Turizmin növləri və 3) Turizmin növ müxtəlifliyi. Turizmin forması, turistin öz ölkəsi sərhədlərindən çıxıb-çıxmaması ilə bağlıdır və eyni zamanda turizmin formalara bölünməsinin əsasını ölkə prinsipi təşkil edir. Beləliklə, turizm daxili və beynəlxalq formalara ayrılır.

Gəlir və xərclər arasındakı nisbətənin ikincinin xeyrinə artmasının səbəbi turizm biznesinə kapital qoyuluşunun ödəmə müddətinin xeyli yüksək olması ilə izah olunur. 2021-ci ildə səyahət etmək üçün ölkədən kənara gedən Azərbaycan vətəndaşlarının satılmış turizm yollayış blanklarının sayı və dəyəri Azərbaycan ölkə vətəndaşlarına satılmış turizm yollayış blanklarının sayı və dəyərindən müvafiq olaraq 12,5 və 16,0 dəfə çox olmuşdur. Bu da onu göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında getmə turizm gəlmə turizmi dəfələrlə üstələyir. Azərbaycanda turizmin ümumi daxili məhsulda payı cəmi 4,1 % təşkil etdiyi halda, bu göstərici Türkiyədə isə 12,3 %-ə bərabərdir. Bu göstəricilərdən də görüldüyü kimi Türkiyə modelindən istifadə edilərək Azərbaycanda gəlmə turizminin inkişaf etdirilə biləcəyi faktı ortaya çıxır.

Qeyd edək ki, Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğalı nəticəsində itki və tələfatların qiymətləndirilməsi üzrə İşçi Qrupu ilə Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin 2014-cü ildən etibarən başlanan və 2016-cı ildə yekunlaşan birgə hesabatın nəticəsində ümumilikdə Azərbaycana dəyən ziyan 265,3 milyard dollar həcmində hesablanıb [1]. Buna görə də yaxın gələcəkdə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında geniş həcmli bərpə işlərinin görülməsi lazım gələcəkdir [2].

Bu istiqamətlərdə turizm xidmətinin genişləndirilməsi və infrastrukturunun yaradılması ciddi önəm kəsb edəcəkdir. Ölkə Prezidenti İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, “yeni otellər, istirahət zonaları yaradılmalı, kənd turizmi inkişaf etdirilməlidir. Bu, oraya qayıdacaq insanlar üçün də məşğulluq və gəlir mənbəyi olacaq. Yəni, burada dünyada və xüsusilə Avropada mövcud olan ən mütərəqqi prinsiplər tətbiq edilməlidir, bütün sahələrdə. Mən, sadəcə olaraq, əsas sahələri qeyd edirəm. Amma bütün sahələrdə ən mütərəqqi təcrübə, ən şəffaf mexanizmlər, insanlar üçün rahatlıq təmin edilməlidir və belə olan halda biz istədiyimizə nail olacağıq” fikirlərinə əsasən bölgədə həm dövlət, həm də bölgədə məskunlaşacaq insanlar üçün faydalılıq əmsalı yüksək olan ən sağlam və potensiala malik olan sahə olaraq turizm ön plana çəkilərək bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin modellərindən istifadə edilməlidir [3].

Hesab edirik ki, dünyada turizm sahəsində mütərəqqi inkişaf modellərindən biri Türkiyə turizm modelidir və fikrimizcə, iki ölkə əhalisinin həm mədəni-psixoloji oxşarlığı, həm də coğrafi yaxınlığı nəzərə alınmaqla, ölkəmiz üçün ən uyğun modeldir. 1960-cı ildən 1990-cı ilə qədər əsası qoyulan Türkiyə turizm modelinin əsas məqsədi dünya ölkələri ilə rəqabət edə bilən, dövrün əsas şərtlərinə uyğunlaşa bilən tələblər səviyyəsinə qaldırılmış və bu prosesləri həyata keçirərkən mühit, təbiət, iqtisadiyyat və sosial sistemləri pozmayaraq ölkədəki təbii, tarixi, mədəni irsi və məşğulluq resurslarını ən məhsuldar formada istifadə edə bilən fəaliyyət mexanizmləri hazırlayıb həyata keçirməkdir. Sıfırdan inşa edilən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları üçün həm tarixi, həm də mədəni irsin qorunması və dünya ictimaiyyətinə ən gözəl formasında təqdim olunması isə hazırda ölkəmiz üçün kifayət qədər aktualdır [4].

Turizm sektoru tədiyyə balansının cari hesabında görünməyən ixrac gəliridir. Xarici turistlər sayəsində valyuta axını olduğundan ölkələr üçün əvəz edil-

məz xarici valyuta mənbəyidir. Turizm sektoruna olan investisiyalar artdıqca bu sektorla əlaqəsi olan digər sahələrdə inkişaf edir və nəticədə dövlətin vergi gəlirləri artır və milli gəlirə müsbət təsir göstərir. Pandemiya şəraiti ilə bağlı olaraq 2020-ci ildə turist sayının azalmasını nəzərə alsaq, ölkəmizin ümumi gəlirində faizlə nisbətə sadəcə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrdən gələn gəlir 0,7 % təşkil etmişdir [5]. Lakin qeyri-neftqaz sektorunun və turizmin inkişafı baxımından hələ ki bu rəqəm çox kiçikdir və onun artırılmasına ehtiyac vardır. Bununla əlaqədar olaraq, qeyd edə bilərik ki, Türkiyənin Azərbaycana həm dini, həm etnik baxımdan yaxınlığını nəzərə alsaq, ölkəmizin bir çox iqtisadi rayonlarında Türkiyə turizm modelindən istifadə ən doğru seçim ola bilər.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin sıfırdan yenidən qurulması prosesi bizə imkan verir ki, burada seçdiyimiz turizm metodunu inkişaf etdirək [6]. Azərbaycanda rəsmi statistikaya görə 2020-ci ildə ölkəmizə gələnlərin 28,1 faizi Rusiya Federasiyası, 24,9 faizi Gürcüstan, 18,1 faizi Türkiyə, 8,3 faizi İran, 2,1 faizi Ukrayna, 1,8 faizi Hindistan, 1,7 faizi Səudiyyə Ərəbistanı, 1,2 faizi Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, hər birindən 1,1 faiz olmaqla Pakistan, Türkmənistan və Qazaxıstan, 1,0 faizi Küveyt, 0,9 faizi Böyük Britaniya, hər birindən 0,7 faiz olmaqla Özbəkistan, İraq və Belarus, 0,6 faizi İsrail, 5,8 faizi digər ölkələrin vətəndaşları, 0,1 faizi isə vətəndaşlığı olmayan şəxslər olmuşdur. Gələnlərin 78,7 faizini kişilər, 21,3 faizini qadınlar təşkil etmişdir. 2021-ci ilin yanvar ayında ölkəmizə gələnlərin 34,1 faizi Rusiya Federasiyası, 28,4 faizi Türkiyə, 13,1 faizi İran, 11,7 faizi Gürcüstan, 2,1 faizi Ukrayna, 1,5 faizi Böyük Britaniya, 1,0 faizi Belarus, hər birindən 0,8 faiz olmaqla Özbəkistan və Türkmənistan, 0,7 faizi Qazaxıstan, 0,6 faizi Almaniya, 0,5 faizi İtaliya, 0,4 faizi ABŞ, 0,3 faizi Fransa, 4,0 faizi digər ölkələrin vətəndaşları olmuşdur. Gələnlərin 95,2 faizini kişilər, 4,8 faizini qadınlar təşkil etmişdir. Azərbaycana gələn əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sayı Azərbaycana daxil olan şəxslərin ümumi sayından olduqca azdır. Bu isə özlüyündə Azərbaycana turist axınını təmin etmək üçün gəlmə turizmi ilə məşğul olan turizm şirkətlərinin turist cəlb ediciliyində inkişaf edərək digər ölkələrin turizm şirkətləri ilə daha güclü rəqabətə girmələrini tələb edir. Bundan əlavə, dövlət səviyyəsində ümumi bir turizm strategiyası hazırlanmalı və reallaşdırılmalıdır. Nəticədə ölkə xaricində rəqabətə

tab gətirən və davamlı turist axınını destinasiyaya yönləndirə bilən turizm şirkətlərinin yaranması imkanları artar.

Türkiyə modelindən istifadə etmək üçün öncəliklə onun planlaşdırılmasına, yaranmasına, idarə olunmasına və ən vacibi isə dövlətin turizm siyasətinin təkmilləşdirilməsinə zərurət vardır. Belə ki, Türkiyədə turizm, iş həcmnin inkişafında, gəlir əldə edilməsində, valyuta daxilolmalarının təmin edilməsində, məşğulluq imkanlarının yaradılmasında önəmli rol oynayır. Türkiyədə müvafiq nazirliklər, yerli və mərkəzi idarəetmə strukturları, Türkiyə Elmi və Texnologiya Araşdırmalar Təşkilatı, özəl və qeyri-hökumət təşkilatları turizmi gücləndirmək və inkişaf etmiş ölkələrlə rəqabət edə biləcək təsirli bir sektor halına gətirmək üçün əlaqələndirilmiş mexanizmlərlə fəaliyyət göstərirlər [7]. Türkiyə coğrafi mövqeyinə, mədəni-tarixi quruluşuna, təbii sərvətlərinə, fərqli iqlim tiplərini eyni anda olmasına və bir çox sivilizasiyaya ev sahibliyi etməsinə görə yüksək turizm potensialına malik ölkələrdən biridir [8]. Türkiyə çox zəngin tarixi və mədəni irsə malikdir. Bundan əlavə, hər tərəfdən dənizlə əhatə olunması, relyef formalarına və mülayim iqlim qurşağına, dörd fəslə yaşaması, təbii resursları, heyvan və bitki müxtəlifliyinə malik olması kimi amillərinə görə dünyanın ən cəlbedici turizm mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. Təkcə sahil turizmi baxımından deyil, mədəni turizm, termal turizm, sağlamlıq turizmi, qış turizmi, dağlıq turizm kimi turizm növləri baxımından da böyük potensiala malikdir. Türkiyənin ümumi iqtisadi strategiyası xidmət və sənaye sektorlarında tələb və təklifin artırılması istiqamətindədir. Bu səbəbdən də turizm iqtisadiyyatın ümumi məqsədlərinə uyğun olaraq inkişaf edir. Türkiyənin qısa və orta müddətli perspektivdə valyuta resurslarına olan tələbatını sənaye məhsullarının ixracı və ənənəvi kənd təsərrüfatı fəaliyyətləri hesabına tam ödəməsi, şübhəsiz mümkün deyildir [9]. Buna görə də valyuta resurslarının cəlbində önəmli funksiyaları turizm sektoru yerinə yetirmək potensialına malikdir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərimizin dirçəldilməsində həyata keçirilən layihələrdə Türkiyə şirkətləri əsas və həlledici funksiyaları yerinə yetirirlər. İnfrastruktur layihələrinin xüsusilə, nəqliyyat-logistika infrastrukturunun yaradılmasında, ilk növbədə, beynəlxalq hava limanlarının tikilməsində, avtomobil yollarının, mürəkkəb tunellərin çəkilməsində qardaş Türkiyənin təcrübəsindən geniş istifadə olunur.

Əvvəldə də qeyd etdik ki, Türkiyə şirkətləri ölkəmizin müxtəlif bölgələrində turizm fəaliyyəti ilə məşğuldurlar. Fikrimizcə, bütün bunların daha mütəşəkkil şəkildə əlaqələndirilməsinə, birgə müəssisələrin yaradılmasına zərurət vardır.

Turizm kifayət qədər çoxfunksiyalı və müxtəlif amillərdən asılı olan dinamik və cəlbedici iqtisadiyyat sahəsidir. Təbiət turizmin inkişafı üçün ölkəmizin əksər regionlarında öz səxavətini əsirgəməmişdir. Görməli və gəzməli yerlər, qədim abidələr, arxitektura nümunələri, zəngin milli mətbəx, minillərdən süzülmiş və təkmilləşdirilmiş, sınaqdan keçmiş adət və ənənələr, tolerantizm, milli azlıqlara hörmət, xeyirxahlıq və qonaqpərvərlik kimi mühüm elementlər ölkəmizin bütün bölgələri üçün xarakterikdir və bu baxımdan turizm sahəsinin inkişaf etdirilməsində Türkiyə təcrübəsindən bəhrələnməyin müsbət nəticələr verəcəyini proqnozlaşdırmaq mümkündür.

YEKUN

Beləliklə, Türkiyə iqtisadiyyatının mühüm sektorlarından biri olan turizm və bu sahədə cəmləmiş infrastruktur, mütərəqqi fəaliyyət mexanizmləri və turizmin inkişaf modelləri kompleks şəkildə öyrənilməli və nəzərə alınmalıdır:

- Turizm sektoru Türkiyənin üzləşdiyi iqtisadi böhran və valyuta böhranları zamanı çıxış yolu kimi strateji baxılan bir fəaliyyət sahəsidir;

- Turizm sektorunun inkişafı hesabına hər il Türkiyəyə milyonlarla xarici turistlər gəlir, bu isə iqtisadi gəlirlə yanaşı, həm də ölkənin beynəlxalq səviyyədə imicini artırır;

- Türkiyədə turizm sektorunun intensiv inkişafı iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə multiplikativ təsir edir, məşğulluğun gücləndirilməsinə, əlavə gəlirlərin əldə olunmasına, regionların və ayrı-ayrı ərazilərin inkişafına müsbət təsir göstərir;

- Azərbaycanda turizmin inkişafında Türkiyə modelinin tətbiq edilməsinin dərinləşdirilməsi üçün ciddi əsaslar vardır, belə ki, son onilliklərdə ölkəmizin müxtəlif bölgələrində Türkiyə sahibkarlarının, firma və şirkətlərinin iştirakı ilə turizm müəssisələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi prosesləri gedir və s.

Açar sözlər: *Türkiyə, Azərbaycan, turizm, rəqabətqabiliyyətlilik, turizm sənayesi, turizm müəssisələri.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. *Erməni təcavüzü və işğalı nəticəsində Azərbaycanın ətraf mühitinə və təbii sərvətlərinə 265 milyard dollar ziyan dəyib.* - 10 Fevral 2016. <http://eco.gov.az/az/nazirlik/xeber?newsID=6574>.

2. *İlham Əliyev Vahid Hacıyevi Prezidentin Zəngilan rayonunda xüsusi nümayəndəsi təyin olunması ilə əlaqədar videoformatda qəbul edib.* 04 may 2022. <https://president.az/az/articles/view/55936>.

3. *Səmədzadə, Z.Ə. Qarabağ iqtisadiyyatı 100 ildə: 5 cild/ Z. Səmədzadə; [baş red. A. Səmədzadə; red. Y. Məmmədova]. Bakı: Kitab Çapı, 2022. – 856 s.*

4. *Əliyev, Ş.T. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yaradılmasının strateji aspektləri. // Geostrategiya jurnalı, – 2021. № 04 (64), – s.67-72.*

5. *Turizm. ARDSK.* <https://www.stat.gov.az/source/tourism/>

6. *İSTATİSTİK VERİ PORTALI.* <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113>.

7. *Emekli Gözde: “Avrupa Birliği’nde Turizm Politikaları Ve Türkiye’de Kültürel Turizm”, Ege Coğrafya Dergisi, C:14, No:1-2, 2005, s.99-107.*

8. *Aslan Ferhat: “Avrupa Birliğinin Turizm Politikası Ve Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Üzerine Bir Değerlendirme”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:VII, No:31, 2014, s.427-438.*

9. *Çımat Ali, Bahar Ozan: “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri Ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, C:VI, 2003, s.1-18.*

АЛИЕВ Шафа Тифлис оглы,

Профессор Сумгаитского Государственного

Университета, д.э.н.

Руководитель Центра Исследования

Экономики Карабаха UNEC

E-mail: shafa.aliyev@sdu.edu.az

ORCID-ID: <http://orcid.org/0000-0002-4997-7563>

E-mail: garabagh.iam@unec.edu.az

ГУСЕЙНОВ Нихад Рамиз оглу,

Докторант Сумгаитского Государственного

Университета

E-mail: nihadhuseyn@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Перспективы применения Турецкой модели в

повышении конкурентоспособности туристической индустрии на постконфликтных территориях Азербайджана

В статье рассматриваются актуальные вопросы и перспективы применения Турецкой модели в повышении конкурентоспособности туристической индустрии на постконфликтных территориях Азербайджана в нынешних условиях. Раскрываются прогрессивные формы и методы, модель развития туристической индустрии в Турции. Обосновывается стратегическая важность туристической сферы в экономике Турции в кризисные периоды и в целом. Анализируется потенциал и механизмы деятельности Турецких туристических компаний, обобщается их опыт. Анализирована и обоснована необходимость модернизации и развития туристического сектора в Азербайджане, особенно на освобождённых от оккупации территориях. Рассмотрена эффективность применения Турецкого опыта в интенсификации развития туристического сектора в Азербайджане в ближайшей перспективе.

Ключевые слова: *Турция, Азербайджан, туризм, конкурентоспособность, индустрия туризма, туристические предприятия.*

ALIYEV Shafa Tiflis,

Professor at Sumgait State University.

Head of the UNEC Centre for Karabakh Economic Research.

E-mail: shafa.aliyev@sdu.edu.az

ORCID-ID: <http://orcid.org/0000-0002-4997-7563>

E-mail: garabagh.iam@unec.edu.az

HUSEYNOV Nihad Ramiz,

Doctoral student of Sumgait State University

E-mail: nihadhuseyn@mail.ru

SUMMARY

Prospects of application of the Turkish model in increasing the competitiveness of the tourism industry in the post-conflict territories of Azerbaijan

The main issues and prospects of application of the Turkish model in improving the competitiveness of the tourism industry in the post-conflict territories of Azerbaijan in the current conditions are considered in the article. Progressive forms and methods, model of development of tourism industry in Turkey

are revealed. The strategic importance of tourism sphere in the economy of Turkey in crisis periods and in general is substantiated. The potential and mechanisms of activity of Turkish tourist companies are analyzed and their experience is generalized. The necessity of modernization and development of tourism sector in Azerbaijan, especially in the territories liberated from occupation is analyzed. The efficiency of application of Turkish experience in intensification of development of tourist sector in Azerbaijan in the nearest future is considered.

Keywords: *Turkey, Azerbaijan, tourism, competitiveness, tourism industry, tourism enterprises.*